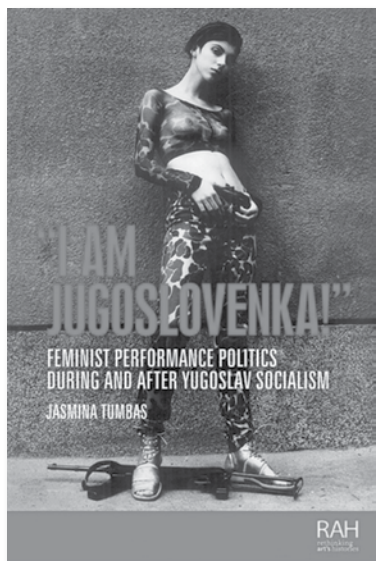

The book is unique in its broad scope and multi-perspective analysis. Leake's ability to balance various perspectives and contexts makes *Afghan Crucible* a remarkable achievement, offering readers a comprehensive and nuanced understanding of this vital twentieth-century global conflict. Leake's writing is fluent and accessible, capturing the reader's attention while maintaining academic rigour. Though a few sections might benefit from minor additional editing for clarity, the overall presentation is strong. The work makes excellent use of informative maps and illustrative photos. Unfortunately, map 6 on page 141 is rendered illegible in the print version, which is a minor drawback. Overall, this work stands out for its scholarly depth, and I wholeheartedly recommend it not only to specialists in global history and area studies but also to general readers interested in understanding the complex forces shaping Afghanistan's past and its ongoing struggles.

Ivan Sablin

Jasmina Tumbas, »I am Jugoslovenka!«. Feminist Performance Politics during and after Yugoslav Socialism.

Manchester University Press, 2022, 344 str.

Rodila sem se v Jugoslaviji. Sem Jugoslovenka. Velikokrat po razpadu te države sem se spraševala, kaj sem zdaj, še posebej, ker je bilo nastajanje novih držav povezano z zavračanjem kakršnekoli povezave s tisto „komunistično tvorbo, ki je bila zapor za ljudstvo“. Biti Jugoslovenka takrat in biti jugonostalgikarka danes ima negativen in slabšalni pomen. Danes sem uradno Srbkinja ali Srbijanka, kakor komu ustreza. Jugoslavija je imela pomembno vlogo pri oblikovanju moje osebnosti, mojega odnosa do ljudi, do sveta, ki me obdaja. Je neločljiv del moje identitete. Bila sem otrok in o politiki nisem vedela ničesar, razen tega, da je to nekaj, kar počnejo odrasli, in da je to ime časopisa, ki ga je kupoval moj oče. Moja starša nista bila verna in nikoli se nisem imela za Srbkinjo ali pravoslavko. V šoli in doma sem se naučila, da nista pomembni ne vera ne narodnost, ampak ljudje. Brala sem dela iz te velike države in gledala gledališke igre, televizijske drame in filme v vseh jezikih in narečjih, ki so obstajala ...¹

1 Mirjana Karanović, »Yubilej – Ja sam Jugoslovenka,« *Peščanik*, 1. 12. 2018, pridobljeno 12. 5. 2025, <https://pescanik.net/yubilej-ja-sam-jugoslovenka/>.

Sicer daljši citat igralka Mirjane Karanović je relevanten osebni testament o dediščini Jugoslavije, ki zrcali temeljni optimizem modernističnega političnega projekta in kljub razpadu skupne države vztraja kot intimni, etični in kulturni imperativ Mirjane Karanović, ki za to zavzame pozicijo *Jugoslovanke*. V izjavi je razvidna predvsem tenzija med geopolitično realnostjo postsocialistične fragmentacije in vztrajnostjo jugoslovanske izkušnje kot kulturno-afektivne formacije za preseganje pravnih in nacionalnih kategorij.² Pojem ‚Jugoslovanke‘ se sicer pogosto veže na popkulturno ikono, Lepo Breno, pojavlja pa se tudi v memoarih, esejih, romanih in feljtonih. Doslej ni bil deležen obravnave kot konkretnejši konceptualni pojem, razen v kontekstu socioloških analiz migracij Jugoslovanek v tujino,³ torej v odnosu do zunanjega *Drugega*.

To stanje spremeni monografija Jasmine Tumbas »*I am Jugoslovenka!*«. *Feminist performance politics during and after Yugoslav socialism* (2022), v kateri avtorica osrednji pojem ‚Jugoslovanke‘ zastavlja kot poglavitno konceptualno izhodišče. Tehnično dovršeno in estetsko zgledno monografijo je razdelila na več tematskih poglavij, ni pa ga strukturirala kronološko, temveč tematsko: v prvem delu obravnava specifične avtorice in umetnice, v drugem pa mnoštvo avtoric, umetniških gest in političnih konsekvenc. Tumbas v tem kontekstu ne analizira ‚Jugoslovanke‘ zgolj kot etnično, naddržavno ali afektivno-identitetno kategorijo, pač pa tudi kot kritično-politični subjekt, ki se vzpostavlja skozi umetniško in feministično prakso – pogosto kot upor proti nacionalizmu, patriarhatu in ideološki redukciji zgodovinskega spomina. Tako pristop presega okvir nostalgije in namesto tega obravnava ‚Jugoslovanke‘ kot metodo za razumevanje kontinuitet emancipatornih feminističnih praks med socializmom in postsocializmom.

Jasmina Tumbas, docentka s področja sodobne umetnostne zgodovine in študij performansa ter predstojnica podiplomskega študija na Oddelku za globalne študije spola in spolnosti na Univerzi v Buffalu, je s tem svojo monografijo »*I am Jugoslovenka!*« umestila na križišče med umetnostno zgodovino, feministično teorijo in (post)jugoslovanskim študijem. Monografija, objavljena leta 2022, odstira nov analitični prostor za premislek o prispevku jugoslovanskega in postjugoslovanskega *feminističnega odpora* skozi prizmo ‚Jugoslovanke‘, ki ne nadomesti v akademiji doslej uveljavljenih form »ženskega udejstvovanja, ustvarjanja, aktivizma in angažiranja v Jugoslaviji«, temveč jih podrobneje opredeli in obogati. Konceptualno orodje, kot ga avtorica vpelje, je dobrodošlo tudi za področji socialne ter politične zgodovine: ‚Jugoslovanke‘ ni le teoretski izziv, temveč tudi metodološko izhodišče za nove analize (post)jugoslovanskega prostora. Ta figura presega nacionalne in ideološke identitete, hkrati pa razkriva tudi potencialne politične artikulacije spolno pogojenih, afektivnih in odporniških praks, tesno povezanih z jugoslovanskim socializmom in njegovimi posmrtnimi življenji. Posebnost tovrstne skupne konceptualne osi pojma ‚Jugoslovanke‘ je tudi njena specifična politična umeščenost med Vzhodom in Zahodom.

2 Gre za dominantni konceptualni okvir »Jugoslovanov«, npr.: Slobodan Selinić, »Jugosloveni i jugoslovenstvo krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka«, *Kultura, časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* 161 (2018): 105–22.

3 Mirjana Morokvasic, »Jugoslovenke migranti o sebi«, *Sociologia Sela*, 62-63 (1981): 102–12.

V idealnem smislu bi uvedba pojma ‚Jugoslovanke‘ pomenila konceptualno in analitično inovacijo, ki bi odpirala nove poti za razmislek ne le o feminističnih, temveč tudi o drugih družbenopolitičnih praksah: »‚Jugoslovanke‘ v vsakdanjem življenju«, »‚Jugoslovanke‘ v znanosti«, »‚Jugoslovanke‘ v politiki«. A vendar ostaja vprašanje – ali ta koncept morda preveč zamegli notranje politične in kulturne razlike med obravnavanimi akterkami (subjekti) ter koliko tvega univerzalizacijo identitet, ki so zgodovinsko in ideološko heterogene. Z drugimi besedami, kakšna je nevarnost, da bi se partikularne zgodovinske izkušnje umetnic podredile nejasni, simbolni, metanarativni figuri. Avtorica poskuša na ta izziv odgovoriti s tem, da pojem ‚Jugoslovanke‘ oblikuje kot os, ki kot transversala povezuje na primer umetnice in aktivistke skozi različna zgodovinska obdobja in politične ureditve. Tumbas v analizo vnaša *performativno* dimenzijo delovanja in *ustvarjanja* (post)jugoslovanskih žensk, kjer ‚Jugoslovanke‘ ni zgolj entiteta, ki fenomenološko *obstaja ali ne obstaja* (več), temveč se z gestami, praksami, kritikami *nenehno izvaja* in (re)pozicionira v prostoru med etiko in politiko. Karanović to etično idejo (jugoslovanstvo kot nauk) razširja tudi na vsakdanje življenje:

Bila sem neskončno ponosna, da živim v Jugoslaviji. Trdno sem verjela in bila prepričana, da bo samo še boljše in lepše. Še danes verjamem, da bi se to lahko zgodilo. Vem, da je ta država za vedno mrtva, in jokala sem in prebolela sem to. Vem, kje živim, sprejela sem že neprijazne mejne stražarje in žige v potnem listu. Kar vem danes, je, da bom brez kakršnegakoli sentimenta v svoji biti še vedno Jugoslovanke. To je zapisano v moji duhovni genetiki in tako bo ostalo do moje smrti.⁴

Tako zastavljen koncept, čeprav produktivno subverziven in poln potenciala, se ne izogne nujno dilemi metodološke homogenizacije. Odpira vprašanje, *zakaj sploh Jugoslovanke in ne Jugoslovani oziroma ali lahko figura ‚Jugoslovanke‘ zajame raznolikost političnih (in drugih) pozicij, umetniških strategij in ideoloških orientacij*. Obstaja tudi (post)identitetno jugoslovanstvo (identitete, ki jih je Jugoslavija oblikovala onkraj nacionalnega, na primer samoupravnega, titoističnega, internacionalističnega), potem kulturno ali performativno jugoslovanstvo – kot prakse in izrazi, ki udeležujejo jugoslovansko zapuščino, nato tudi utelešeni postjugoslovanski spomin, na primer skozi telesa delavcev in delavk, ki nosijo zgodovinski in politični spomin, ipd. Za nas je relevanten tudi obstoj implicitnih ‚Jugoslovanek‘ in eksplicitnih ‚Jugoslovanek‘. Analogno »implicitnemu in eksplicitnemu«⁵ feminizmu sta implicitni ‚Jugoslovanka‘ in ‚Jugoslovanke‘ potemtakem strukturna termina, ki združujeta ne le družbene ali ideološke, temveč tudi kulturne, institucionalne, spominske in politične elemente, ki niso nujno vezani na eksplicitno razumljeno identiteto in samoidentifikacijo – Jugoslovanke v tem smislu ni samo identiteta, je drža.

Tako tudi avtorica monografije konceptualno zastavi figuro ‚Jugoslovanke‘: ne kot reprezentacije neke vnaprej dane ali vsiljene identitete, pač pa *vzpostavljane skozi prakso*. Primer tega je način, kako Jasmina Tumbas analizira razmerja med ustvarjalkami in ideološkimi koordinatami državnega socializma, s poudarkom na diskontinuitetah, ki

4 Karanović, »Yubilej – Ja sam Jugoslovenka.«

jih je povzročil razpad Jugoslavije, in vzponu etnonacionalističnih režimov. Tumbas v tem kontekstu kritično nagovori nostalgичno pojmovanje ‚Jugoslovanke‘ na primeru Lepe Brene in namesto tega skozenj opravi pomembno analizo *prehoda iz socializma v postsocializem*. Avtorica se sicer uvodoma pomenljivo posveti figuri Naste Rojc, anti-fašistične umetnice in lezbijke iz leta 1912, ter dvema kvir feministkama iz tridesetih let 20. stoletja, ob bok Lepi Breni pa postavi Esmo Redžepovo, Marino Abramović, Katalin Ladik, Vlasto Delimar, Šejlo Kamerić, Tanjo Ostojić in druge. Monografija tako opravi konceptualno popotovanje, ki se začne pri znanih figurah, kot sta *partizanka* in *tovarišica*, ter se nadaljuje z *Jugoslovanko*, katere pomen se spreminja glede na politični kontekst: od spektakularnosti Lepe Brene v času Jugoslavije do melanholije Šejle Kamerić v projektu *Bosnian Girl* ali simbolike sarajevskih žensk, ki so med vojno postale *mednarodna reprezentacija, slika Jugoslovanek*. Zadnjo generacijo ‚Jugoslovanek‘ uteleša performativna umetnica Selma Selman, rojena po koncu Jugoslavije, leta 1991. Selman je Romkinja, ki je zaradi svojega dela in humanitarnega angažmaja v lokalni skupnosti pridobila naziv »Tito«. ‚Jugoslovanko‘ kot novo generacijo Selman avtoetnografsko evocira tudi sama, na fotografijah med Trstom in Slovenijo.

S tem primerom Jasmina Tumbas dokončno zavrne nostalgичno pojmovanje figure Jugoslovanke in vzpostavi aktualnost tega orodja. Ob tem sprejme realnost koncepta kot nepopolnega in protislovnega ter se zaveda njegovih notranjih napetosti: akterke-umetnice, ki jih vključuje v analizo, so med seboj zelo različne (tudi skoraj nasprotne), a vendar je avtorica pri utemeljitvi konceptualnega orodja ‚Jugoslovanke‘ dosegla pomemben cilj – bralec in bralka ne bosta imela nobenih težav, da vsako od njih razumeta kot ‚Jugoslovanko‘. Od tod izhaja predpostavka, da delo Jasmine Tumbas ponuja vsaj nekakšen metodološki ključ, ki bi ga bilo mogoče aplicirati širše, ne le v umetniškem polju. Kot predlaga tudi sama, je ‚Jugoslovanka‘ način feminističnega razmisleka o prostoru in času Jugoslavije, ki ne temelji na mitologiji enotnosti, temveč na priznavanju konfliktnosti, razredne razslojenosti in obenem na možnosti solidarnosti. V tem smislu monografiji uspe empirično pokazati, da tudi umetnice, ki zase trdijo, da niso feministke, lahko delujejo feministično in da so tudi umetnice, ki niso rojene v Jugoslaviji ali do nje nastopajo kritično, lahko razumljene in obravnavane kot Jugoslovanke.⁵

Naslednje relevantno vprašanje, ki se zastavlja, je tudi, *kaj zgodovinopisje in druge panoge pridobijo z vpeljavo tovrstnega konceptualnega orodja*. Za začetek, obravnavana monografija pokaže, da je ‚Jugoslovanka‘ orodje kolektivne subjektivitete, ki vzpostavlja *kontinuiteto* ne le umetniškega, temveč tudi političnega delovanja. Kot takšno sega od socializma do sodobnosti, ne da bi se pri tem odpovedalo kritičnemu odnosu in odtenkom vseh različnih faz te zgodovine. V tem smislu je ‚Jugoslovanka‘ lahko tudi konceptualna kategorija za raziskovanje vsakdanjega, nevidnega ali neartikuliranega odstopanja od nacionalnih norm, ki vztraja v jeziku, čustvih, vrednotah, spominu in

5 Analogno temu na institucionalni ravni je tudi delovanje različnih asociacij (znanstvenih ustanov in možganskih trustov, duhovnih gibanj, dobrotelnih in nevladnih organizacij), ki svoje delovanje razumejo kot apolitično ali antipolitično, a so lahko v svoji vlogi in delovanju *de facto* zelo politične.

telesu. Monografijo je Jasmina Tumbas utemeljila na bogatem naboru virov – državnih arhivov, arhivov muzejev, inštitutov, mednarodnih centrov in knjižnic. Viri vključujejo številne intervjuje, pogovore, razstavne projekte, osebna pričevanja, zasebne arhive in zbirke, časopisne članke, videogradivo, fotografski material in artefakte. Del vizualnega gradiva je tudi vključen v monografijo in ni uporabljen le ilustrativno, temveč tudi kot konceptualni temelj nekaterih podglavij, s čimer je knjiga dostopna širšemu občinstvu, ne da bi žrtvovala analitično kompleksnost.

Avtorica namenja veliko pozornost kritikam jugoslovanskega sistema, ki naj bi formalno zagovarjal enakost spolov, hkrati pa ohranjal patriarhalne norme in strukture. V monografiji lucidno razčleni napetost med institucionalnimi dosežki: pravicami do porodniškega dopusta, splava in dostopa do izobrazbe ter hkrati kulturnimi predstavami, ki so feminizem pogosto označevale kot individualistično, celo *sebično* držo, v nasprotju s kolektivističnim duhom socializma. A čeprav Tumbas lucidno razčleni institucionalne in kulturne napetosti, bi si to vprašanje razlik med ideološko vpetostjo ustvarjalk v socializmu in njihovo pozicijo v postsocialističnem kapitalizmu zaslužilo širšo obravnavo in podrobnejšo analizo. Enako velja za enega od osrednjih in konceptualno najbolj domišljenih prispevkov knjige – poglavje, v katerem avtorica obravnava vprašanje kvir jugoslovanske identitete, predvsem skozi zgodbo transspolne ikone in spolne delavke iz devetdesetih let – *Merlinke*. Ob tem opozori, da je prelom s socializmom v zgodnjih devetdesetih letih pomenil ne le prehod v liberalni kapitalizem, temveč tudi prehod v porast homofobije, seksizma in nasilja nad LGBTQ+ osebami. V tem okviru v ospredje postavi tudi telo – tako cis kot trans – kot prizorišče in medij odpora zoper patriarhat. Vključi številne anekdote, ki ponazarjajo konkretne boje in položaje, med drugim tudi poslabšanje pravic Romov po razpadu Jugoslavije in ob vzponu neoliberalnega kapitalizma, ter feministične prakse s Kosova, zlasti prek delovanja kosovskih »sester Rogova«.

V kontekstu sodobnih družbenih polarizacij avtorica to poglavje, s tem pa tudi svojo monografijo, pozicionira kot orodje za poglobljeno razumevanje političnih projektov socializma in nacionalizma.⁶ Ob vsem povedanem se na trenutke še vedno zdi, da konceptualna moč ‚Jugoslovanke‘ preglasi heterogenost umetniških praks in specifičnih političnih pozicij, ki jih posamezne umetnice zavzemajo. To odprto vprašanje reprezentativnosti⁷ bi potencialno lahko naslovili s pomočjo metode *političnih generacij*, ki se osredotoča na formativnost politične izkušnje in prelomnih ali generativnih družbenopolitičnih dogodkov, zaznamujočih politično delovanje. Vsekakor ta aspekt ostaja odprt za razširjene in poglobljene refleksije ter premisleke na preseku med politično teorijo in zgodovino. S tem, ko ‚Jugoslovanko‘ kot figuro postavi v središče kot zgodovinsko figuro, politični subjekt in konceptualno orodje, Tumbas izzove vnovični premislek o prostorskih in časovnih mejah feministične solidarnosti, predstavi pa tudi novo branje samega pojma ‚Jugoslovanke‘. V tem pogledu je monografija poleg študije

6 Avtorica poudarja kontinuiteto feminističnega odpora od socializma do danes tudi z dokumentiranjem pobud, kot so protesti Žena u crnom, ki so začele delovati leta 1990 in vztrajajo še danes.

7 Kot tudi vprašanje nevarnosti retroaktivnega vpisovanja feminističnega ali jugoslovanskega pomena v prakse, ki samih sebe niso nujno razumele kot feminističnih ali jugoslovanskih.

umetnosti tudi poglobljen prispevek k razumevanju razvoja feminističnega, mirovnega in antifašističnega delovanja. Medtem ko »jugoslovansko« pogosto deluje kot naddržavna, narodnostno pogojena oznaka, ukoreninjena v političnem projektu jugoslovanskega socializma, »Jugoslovanka« v ospredje postavlja utelešene, živete, spolno opredeljene izkušnje in subjekte, ki so hkrati produkt in kritika jugoslovanske socialistične modernosti. Ne nazadnje s tem odpira prostor za nadaljnjo razpravo o epistemoloških učinkih takšnih transnacionalnih kategorij v postsocialistični feministični teoriji in zgodovinopisju.

Saša Hajzler

Jurij Perovšek, »Napredna fronta«. Organizacijske, idejne in politične poteze slovenskega liberalizma med svetovnjima vojnama.

Zbirka Studia Historica Slovenica 27. Maribor:

Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, 2024, 325 str.

Po skoraj treh desetletjih od izida monografije *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929* (1996) je prišla na knjižne police nova knjiga dr. Jurija Perovška, ki tematizira slovenski liberalizem med obema vojnama. Danes že klasično delo s konca 20. stoletja, s katerim je Perovšek kot dolgoletni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani oral ledino v slovenski historiografiji, je leta 2013 dobilo nadaljevanje v knjigi *O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Monografija, ki je pred nami, tako zaokrožuje tematiko, poznano iz prvih dveh, hkrati pa pogloblja naše poznavanje o posameznih izbranih poglavjih iz slovenske politične zgodovine prve polovice 20. stoletja.

Resno zgodovinsko delo, kot je nedvomno Perovškovo, seveda ne more obravnavati razvoja liberalne strankarske scene brez njene sočasne umestitve v širši politični prostor. Avtorjevo suvereno poznavanje drugih dveh poglavitnih strankarskih dejavnikov – katoliškonarodnega v okviru Katoliške narodne stranke in njene naslednice (Vse)Slovenske ljudske stranke ter marksističnega v smislu socialdemokratskega in komunističnega političnega organiziranja v različnih oblikah – bralcu omogoča, da